

Aynur
Turan

İyirminci əsr başa çatır və belə məqamda bütün əsrə nəzər saldıqda onun necə faciəli, təlatümlü keçdiyini dərinləndirərk edirsən. Əsr bəşəriyyət, dünya miqyasında da faciəli olub. Bu mənada 30-cu illərin Stalin repressiyası əsrin faciələri silsiləsində əsrin faciə epopeyasında xüsusi və müstəna yerlərdən birini tutur. Adətən bu repressiyanın tarixi 1937-ci ildən hesablanır. Lakin Stalin repressiyası əslində bu qəddar hökmdarın bütün rəhbərlik dövrünü əhatə edir. Məlumdur ki, Stalin repressiyası haqqında çox yazılmışdır. Məşəqqətli dövrün günahsız "müqəssirlərindən" və onların keçirdiyi ağır, keşməkeşli, ancaq eyni zamanda, mübariz həyat yolu haqqında yazılanlar, araşdırma və tədqiqat işləri çoxdur. Bu yazıda Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində doğulmuş, Zəngəzur qəzasının qazisi olmuş, ədəbiyyatşünas alim, görkəmli din xadimi, Bəhlül Əfəndi Behçət haqqında söhbət açmaq istəyirik. Behçət əfəndi minlərlə repressiya qurbanlarından biri idi.

15 mart 1938-ci ildə NKVD üçlüyünün qərarı ilə ən ağır cəzaya məhkum edilmiş Bəhlül Behçət, Mikayıl, Müşfiq, Əhməd Cavad və s. kimi Stalin rejiminin daha bir qurbanı oldu. Doğrudur, ölümündən sonra Bəhlül Əfəndi bəraət olsa da, onun simasında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün böyük bir alim itirilmiş oldu.

Bəli... 15 mart 1938-ci il

Bu böyük şəxsiyyətin həyatının ictimai və elmi fəaliyyətinin öyrənilməsi bütövlükdə Zəngəzurdə baş vermiş tarixi həqiqətlərin araşdırılması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bəhlül Behçətin atası Mustafa Əfəndi, qaynatası Hacı Qasım Çələbi dövrünün nüfuzlu din xadimlərindən olduğundan bu mühit onun da formalaşmasında mühüm rol oynamışdı. O, özü də ciddi dini təhsil almışdı. Bəhlül Behçət təbiətən çox mütərəqqi

yətinin düşməni idi. Yaxşı bilirdi ki, bu hakimiyyətin sonu yoxdur. Ona görə də, 1922-ci ilə kimi Zəngəzur mahalında bolşeviklərə qarşı açıq-açıq mübarizə aparırdı. Nəzər Heydərovun "Zəngəzur dağlarında" sənədli povestini oxuyanlar Bəhlül Behçətin sovetlərə qarşı mübarizəsinin əsl şahidinə çevrilirlər. Burada çox həqiqət

dinci arxa övladı olan Hacı Qasım Çələbidən öyrənməyə müvəffəq olmuşuq. Hacı Qasım Çələbi özünün Çələbi nəslinə aid olan bəyanatında Aşıq təxəllüslü Sarıca Nəbidən də bəhs etmişdi". Həmin bəyanatı olduğu kimi dərc edən Bəhlül əfəndi bir məqamı xüsusi diqqətə çatdırır. Orada deyilir ki, Ağa Balım seyid

Bəhlül əfəndinin Mustafa əfəndi adlı oğlu vardı. Bəhlül Behçət. Bəhlül Behçət Azərbaycan folklorşünaslığı tarixində özünəməxsus yeri olan ziyalılarımızdır. "Behçət" yaradıcılıq imzasıdır. 1885-ci ildə Zəngəzur qəzasının Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində anadan olub. Araşdırmaçı-alim Rza Xəlilov bil-

Qovğalarda keçən ömür adamı - Bəhlül Behçət taleyi

bir insan idi. Elmə, maarifə xüsusi bir diqqət yetirirdi. Təsədüf deyildi ki, özünə "sevinc" və "gözəllik" mənaları verən "Behçət" təxəllüsü götürmüşdür.

Bəhlül əfəndi haqqında bir neçə tədqiqat əsərini və monoqrafiyanı, eləcə də onun Nəbatı haqqında araşdırmalarını nəzərdən keçirmişik və gəldiyimiz qənaət budur ki, Bəhlül Behçət dövrünün çox mütərəqqi bir ziyalı olmuşdur. Zəngəzur qəzası ilə bağlı ilə hər hansı problemin həllində onun sözü keçərlidir. O, sovet hakimiyyətinə qarşı bütün Zəngəzuru ayağa qaldırmağa səy göstərmiş, ümumiyyətlə, "bolşevik" hakimiyyətinə qarşı mübarizəyə qalxmışdır. Elə bu zaman ermənilər də özlərinin real təhlükə saydıqları Bəhlül Behçəti aradan götürmək qərarı çıxarmışlar. Lakin Bəhlül Behçət öz tərəfdarları ilə birlikdə erməni daşnaqlarına divan tutulmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. Məhz düşmən hiylələri nəticəsində Bəhlül Əfəndi on il müddətinə həbs edildi. Deyilənə görə, Bəhlül

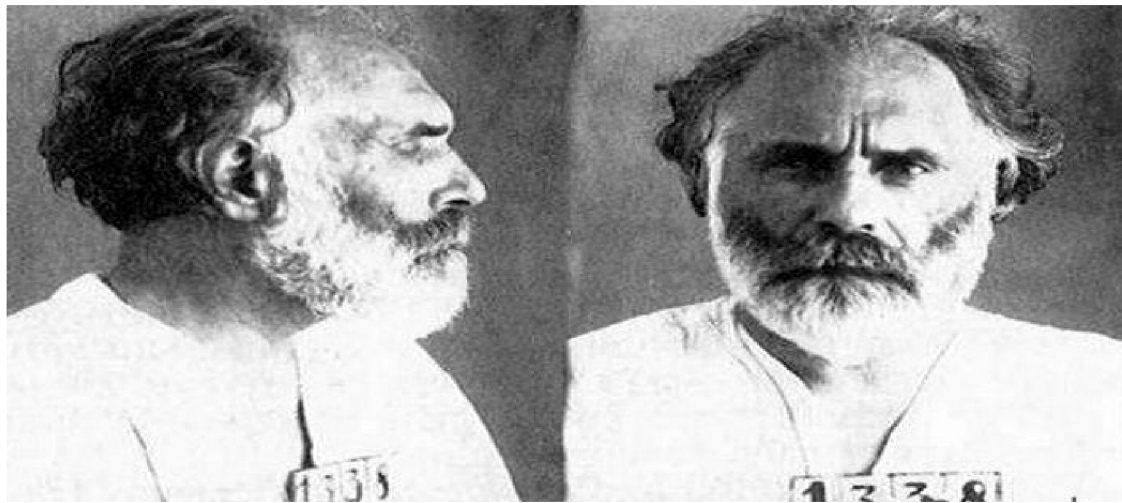
qətlər aydınlaşır, N. Heydərov Bəhlül Behçəti din xadimi kimi təqdim edir. Eyni zamanda Bəhlül Əfəndi öz xalqının taleyinə biganə olmayan bir insan idi. Bəhlül Əfəndifəqir-füqəraya əl tutmaq, insanlara kömək göstərmək üçün əlindən gələni əsirgəməzdi. İnsanları xoşbəxt görmək onun ən böyük arzusu idi. Haqq-ədalət tərəfdarı idi. Haqlı insanları müdafiə etməkdən həzz alardı.

Bəhlül Behçət şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanmasında və nəşrində də mühüm xidmətlər göstərmişdi. Sarı Aşığın yaradıcılığının toplanmasında isə onun xüsusi rolu olmuşdu. Müxtəlif vaxtlarda onun mətbuatda Sarı Aşıqla bağlı çap etdirdiyi məqalələr bir daha təsdiq edir ki, bu böyük şəxsiyyət Sarı Aşığın yaradıcı irsinin öyrənilməsində də ilk addımları atmışdır. "Sarı Aşıq", "Aşıq" təxəllüslü bayatı şairinin tərcümeyi-halı və yaradıcılığı; "El şairi və el şairləri" adlı məqalələri Bəhlül Behçətin Sarı Aşıq yaradıcılığı ilə bağlı ciddi

Bəhlül əfəndi Bəhlül Danəndənin tarixi şəxsiyyət və azərbaycanlı olduğunu, IX yüzildə Təbrizdə yaşadığını, müasirləri arasında alim və bağban kimi şöhrətləndiyini yazılı və şifahi turalqalarla sübut edir, hətta albalının təzə bir növünü kəşf etdiyini, həmin calaq cinsin Bəhlülün zəhmətinin bəhrəsinə el qiyməti olaraq "bəhli" adlandırıldığını deyirmiş. Bəhlül Behçət 1937-ci ildə dördüncü dəfə həbs edilir və bir il sonra güllələnir. Onun Bəhlül Danəndə haqqında topladığı sənədlər və lətifələr arxivlərdə qorunub saxlanmamışdır...

dirir ki, Bəhlül Əfəndi sonralar təhsilini Türkiyə və İranda davam etdirib. Türkiyə və İranda təhsilini başa vurduqdan sonra vətənə qayıdıb, Zəngəzur qəzasında dini fəaliyyətə başlayıb. 1918-ci ildə Azərbaycanda Demokratik Cümhuriyyət qurulduqdan sonra 1920-ci ilə qədər Zəngəzur qazisi vəzifəsində çalışıb. O, milli dövləti fəaliyyətilə dəstəkləyənlərdən olub. Azərbaycanda bolşevizm bərqərar olduqdan sonra onun həyatının ağır günləri başlayır. Süni quraşdırılmış bir ittiham əsasında ilk dəfə olaraq 1924-cü ildə həbs edilir. 10 ildən sonra həbsdən qayıdır. 3 il ərzində əvvəlcə "Azərənşir" də, sonra isə Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının ədəbiyyat sektorunda işləyir. Bu elm ocağı Bəhlül Behçətin son iş yeri olur. 1937-ci ilin avqustunda yenidən həbs olunur, 15 mart 1938-ci ildə quraşdırılmış ittihamlar əsasında güllələnir. 20 ildən sonra Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin 5 noyabr 1958-ci il tarixli qərarı ilə bəraət verilir. R.Xəlilov daha sonra deyir ki, Şərq ədəbiyyatı və dillərini, həmçinin Şərq tarixini gözəl bilən B.Behçətin bizə gəlib çatmış əsərləri onun görkəmli ədəbiyyatşünas, folklorşünas olduğunu göstərir: "Deyilənə görə, o, Əmin Abidlə birlikdə Firdovsinin "Şahname" sini dilimizə tərcümə edib".

Həyat və yaradıcılığı

Bəhlül Behçət 1869-cü ildə Zəngəzur qəzasının Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini atasından və sonra qaynatası olan Hacı Qasım Çələbidən almışdır. Sonradan Şəki şəhərinə yollanmış mədrəsədə təhsilini davam etdirmişdi. 1915-ci ildə Qafqaz müftisi tərəfindən Zəngəzur qəzasının qazisi təyin edilmiş, sovetlərin gəlişindən sonra bir neçə dəfə həbs və sürgünlərə məruz qalmış, növbəti dustaqlıqlarından birinin aralığında "Azərənşir"də korrektor işləmiş, xalq ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmalar aparmışdır.

Behçətyatdığı kameranı Avropa alim və filosoflarının kitabxanasına çevrilmişdi. Həbsxanadan buraxıldıqdan sonra Bakıda yataqxanalardan birində ona yer verir və Azərənşirdə tərcüməçi kimi işə düzəldirlər. Lakin o işləmək istəməzdi. Çünki sovet ideologiyası ilə heç cür barışa bilmirdi. Hətta ondan soruşanda ki, Əfəndi, niyə özünə baxmırsan? (Bəhlül Əfəndi həqiqətən həbsxanadan sonra üzünü və başını qırıxmazdı) - cavab verir ki, "bu baş düşmənlərə xidmət edir, mən ona qulluq etməyəcəm".

Dağla-dağla doğan dövrün qurbanı

O doğurdan da sovet hakimiyyəti

tədqiqat işi apardığını bir daha təsdiq edir. Bəhlül Behçət kitabına daxil olan "Aşıq" təxəllüslü bayatı şairinin tərcümeyi-halı" adlı məqaləsində, bəlkə də, ilk dəfə bu böyük şair haqqında elmi məlumat təqdim etmişdir. "Bayatı şairi kimdir?" sualını cavablandırmağa çalışan Behçət əfəndi yazır ki, onun rəngi sarıbənzir olduğundan yoldaşları arasında ona Sarıca deyirlərmiş. Əsl adı Nəbidir. Həkəri çayı sahilində məskunlaşmış bu gənc aşıq burada da Yaxşı adlı bir qıza vurulur və bayatlarının böyük bir hissəsini ona həsr edir. Bəhlül əfəndi yazır: "Biz Aşığa dair mühüm məlumatı Hacı Qaramanın yed-

övlədidir. Bu tərəfdə olan seyidlər oradan yayılmışdır. Ağa Balımın Nəbi adlı müridinə də Sarıca Nəbi deyirmişlər. O da Həkəridə qalıb. Yaxşıya aşıq olub, haqq aşıqıdır. Qəbri Məzməzək ağzındadır.

Bəhlül Behçət Aşığın yaradıcılığının və tərcümeyi-halının ədəbiyyatşünaslar tərəfindən düzgün araşdırılmadığını qeyd edir.

Bəhlül Behçətin apardığı ikinci tədqiqat fəzası Nizami Gəncəvi ilə bağlı idi. O, "Nizami və Qafqaz folkloru" mövzusunda elmi əsər qələmə almışdı.

Bəhlül əfəndi Bəhlül Danəndənin tarixi şəxsiyyət və azərbaycanlı olduğunu, IX yüzildə Təbrizdə yaşadığını, müasirləri arasında alim və bağban kimi şöhrətləndiyini yazılı və şifahi turalqalarla sübut edir, hətta albalının təzə bir növünü kəşf etdiyini, həmin calaq cinsin Bəhlülün zəhmətinin bəhrəsinə el qiyməti olaraq "bəhli" adlandırıldığını deyirmiş. Bəhlül Behçət 1937-ci ildə dördüncü dəfə həbs edilir və bir il sonra güllələnir. Onun Bəhlül Danəndə haqqında topladığı sənədlər və lətifələr arxivlərdə qorunub saxlanmamışdır.

Bəhlül Behçət 15 mart 1938-ci ildə repressiyaya məruz qalmış və güllələnmişdir.

Əsərləri

Qaçaq Nəbinin tarixi Məhəmməd Peyğəmbərin və ailəsinin tarixi - 1992
Qarabağ tarixi Nizami və Qafqaz folkloru